

Punkt krytyczny

Jak pamiętamy z Wykładu II, punkt krytyczny kończy krzywą współistnienia fazy ciekłej i gazowej w płaszczyźnie (p, T) , czyli ciśnienie-temperatura. Gdy $T > T_c$ lub $p > p_c$, gdzie (p_c, T_c) odpowiadają punktowi krytycznemu, faza gazowa i ciekła mają tę samą gęstość i stają się nierozróżnialne. Okazuje się, że wiele różnych substancji wykazuje zaskakująco podobne własności w pobliżu punktu krytycznego. Temu zagadnieniu, w szczególności, poświęcony jest niniejszy wykład.

Punkt krytyczny równania van der Waalsa

- Wykład III poświęcony był równaniu van der Waalsa, które ma następującą postać

$$\left(p + a \frac{N^2}{V^2}\right)(V - Nb) = Nk_B T. \quad (1)$$

V jest objętością, N liczbą atomów lub molekuł (zależnie od tego czy cząstki gazu są atomami czy molekułami), T jest temperaturą mierzoną w skali bezwzględnej, a $k_B = 1,38 \cdot 10^{-23} \frac{\text{J}}{\text{K}}$ stałą Boltzmanna. Parametry a i b , które są dodatnie, charakteryzują oddziaływania, odpowiednio, przyciągające i odpychające pomiędzy molekułami w określonym gazie.

- Naszym zadaniem będzie znalezienie wartości krytycznych p_c , V_c , T_c , odpowiadających punktowi krytycznemu równania van der Waalsa. Pojęcie punktu krytycznego układu doświadczającego przejścia fazowego ciec-z-gaz było omówione w Wykładzie II, a w kontekście gazu van der Waalsa w Wykładzie III.
- Rysunek 1 przedstawia izotermy równania van der Waalsa (1), czyli wykresy ciśnienia jako funkcje objętości przy stałej temperaturze tzn. funkcję

$$p(V) = \frac{Nk_B T}{V - Nb} - a \frac{N^2}{V^2}, \quad (2)$$

przy różnych wartościach temperatury. Powyżej temperatury krytycznej T_c ciśnienie monotonicznie spada ze wzrostem objętości, natomiast poniżej tej temperatury mamy obszar ujemnej ściśliwości, gdzie ciśnienie rośnie przy wzroście objętości.

- Jeśli wyrażenie na ciśnienie (2) potraktować jako równanie (trzeciego stopnia), w którym niewiadomą jest V , wówczas, jak pokazuje Rysunek 1, równanie ma trzy pierwiastki, jeśli $p < p_c$ oraz $T < T_c$. Kiedy p dąży do p_c , a T do T_c , pierwiastki zbliżają się do siebie i stają się jednym potrójnym pierwiastkiem V_c przy $p = p_c$ i $T = T_c$.
- Mnożąc równanie (2) stronami przez $(V - Nb)v^2$ otrzymujemy

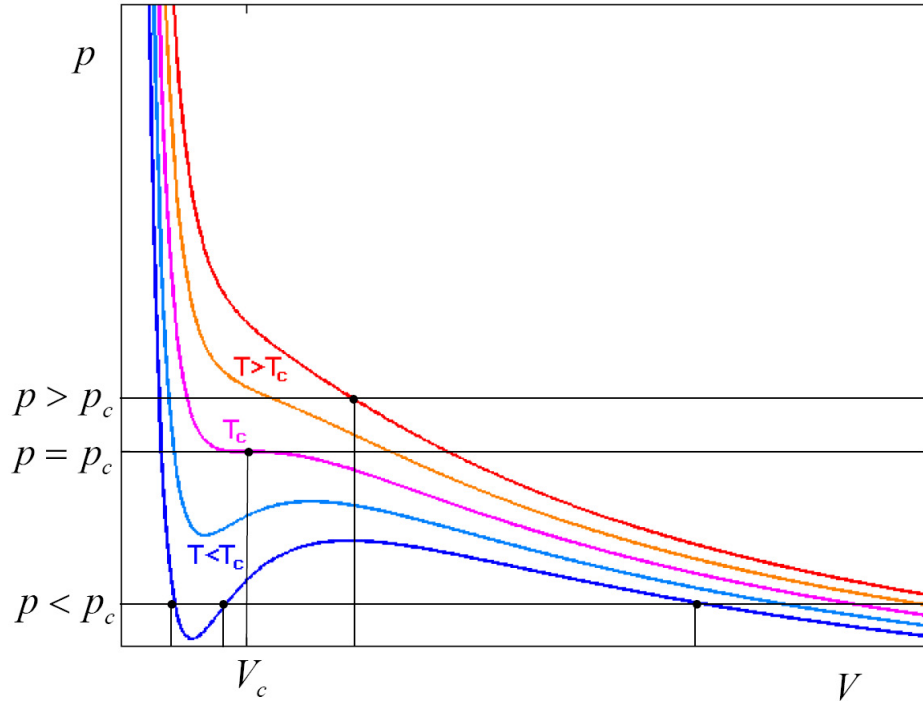
$$pV^3 - N(bp + k_B T)V^2 + aN^2V - abN^3 = 0. \quad (3)$$

Gdy $p = p_c$ i $T = T_c$, postać równania nie ulega zmianie i mamy

$$p_c V^3 - N(bp_c + k_B T_c)V^2 + aN^2V - abN^3 = 0. \quad (4)$$

Skoro jednak V_c ma być wówczas pierwiastkiem potrójnym, równanie (4) powinno przyjąć postać

$$p_c(V - V_c)^3 = 0, \quad (5)$$

Rysunek 1: Izotermy równania van der Waalsa, czyli ciśnienia jako funkcje objętości przy stałej temperaturze.

co po wyliczeniu trzeciej potęgi $(V - V_c)$ daje

$$p_c V^3 - 3p_c V_c V^2 + 3p_c V_c^2 V - p_c V_c^3 = 0. \quad (6)$$

Porównując współczynniki w równaniach (4) i (6) przy tych samych potęgach V , dostajemy trzy równania

$$N(bp_c + k_B T_c) = 3p_c V_c, \quad (7)$$

$$aN^2 = 3p_c V_c^2, \quad (8)$$

$$abN^3 = p_c V_c^3. \quad (9)$$

Rozwiązując te równania ze względu na p_c , V_c i T_c , znajdujemy krytyczne wartości

$$p_c = \frac{a}{27b^2}, \quad V_c = 3bN, \quad k_B T_c = \frac{8a}{27b}. \quad (10)$$

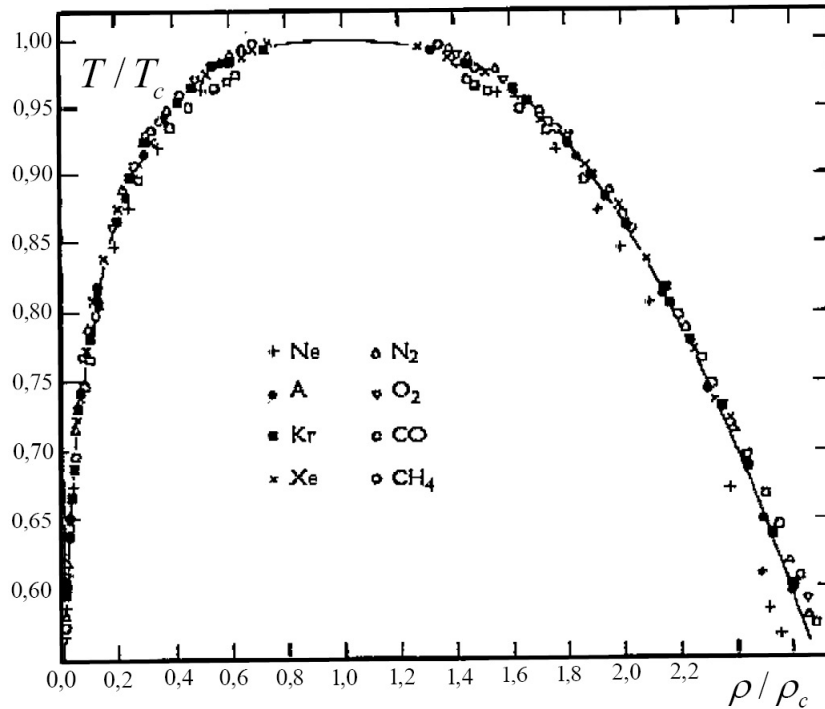
Zauważmy, że stosunek $Nk_B T_c$ do $p_c V_c$ wynosi

$$\frac{Nk_B T_c}{p_c V_c} = \frac{8}{3} \approx 2,67. \quad (11)$$

Uniwersalna postać równania van der Waalsa

- Okazuje się, że równaniu van der Waalsa (1) można nadać uniwersalną taką samą postać dla różnych gazów, czyli niezależną od wartości parametrów a i b . Robi to się właśnie przy wykorzystaniu wartości krytycznych (10).
- Zdefiniujemy ciśnienie, objętość i temperaturę liczone w jednostkach krytycznych, czyli wprowadźmy bezwymiarowe wielkości

$$\bar{p} \equiv \frac{p}{p_c}, \quad \bar{V} \equiv \frac{V}{V_c}, \quad \bar{T} \equiv \frac{T}{T_c}. \quad (12)$$

Rysunek 2: Krzywa ograniczająca obszar współlistnienia fazy ciekłej i gazowej, gdy temperatura i gęstość mierzone są w jednostkach wartości krytycznych.

- Podstawiając do równania van der Waalsa (1) ciśnienie, objętość i temperaturę wyrażone jako $p = \bar{p} p_c$, $V = \bar{V} V_c$ i $T = \bar{T} T_c$, otrzymujemy równanie

$$\left(\bar{p} + \frac{3}{\bar{V}^2}\right) \left(\bar{V} - \frac{1}{3}\right) = \frac{8}{3} \bar{T}, \quad (13)$$

w którym nie występują parametry a i b charakteryzujące określony gaz. A zatem równanie stanu (13) obowiązuje dla różnych gazów. Jest to szczególnym wyrazem uniwersalności zjawisk krytycznych.

- Równania stanu rozlicznych substancji wyrażone poprzez wielkości krytyczne (12) rzeczywiście wykazują uniwersalny charakter, co ilustruje Rysunek 2, na którym pokazana jest krzywa ograniczająca obszar współlistnienia fazy ciekłej i gazowej dla różnych ośmiu substancji. Zwróćmy uwagę, że stosunek gęstości wynosi

$$\frac{\rho}{\rho_c} = \frac{\frac{N}{V}}{\frac{N}{V_c}} = \frac{V_c}{V} = \frac{1}{\bar{V}}. \quad (14)$$

- Uniwersalne zachowanie wspomnianych ośmiu substancji jest szczególnie uderzające, gdy uwzględnić, że temperatury i ciśnienia krytyczne tych substancji zebrane w Tabeli 1 są całkiem różne.
- Możliwość zapisania równania van der Waalsa (1) w postaci (13) wskazuje na uniwersalny charakter równania stanu wyrażonego poprzez wielkości krytyczne (12). Jednak równanie van der Waalsa nie całkiem dobrze odpowiada rzeczywistości. Zgodnie z równaniem (11), stosunek $\frac{Nk_B T_c}{p_c V_c}$ równy jest $\frac{8}{3} \approx 2,67$. Okazuje się, że dla gazów z Tabeli 1 stosunek ten wynosi ok. 3,53. Wskazuje to na przybliżony jedynie charakter równania van der Waalsa.

Opalescencja krytyczna

- Substancje podlegające przejściu fazowemu ciec-z-gaz, które, tak jak woda, są przezroczyste powyżej i poniżej punktu krytycznego, stają się mętne w punkcie krytycznym. Zjawisko to nosi nazwę opalescencji krytycznej.
- Na gruncie mechaniki statystycznej można wyprowadzić formułę na fluktuacje gęstości

$$\langle \rho^2 \rangle - \langle \rho \rangle^2 = \frac{T}{V} \langle \rho \rangle^2 \beta_T, \quad (15)$$

gdzie β_T jest izotermiczną ściśliwością daną wzorem

$$\beta_T \equiv -\frac{1}{V} \left(\frac{\partial V}{\partial p} \right)_T. \quad (16)$$

- Izotermiczna ściśliwość mówi, jak zmienia się objętość zajmowana przez daną substancję przy wzroście ciśnienia. Ciecze wykazują bardzo niedużą ściśliwość i często się przyjmuje, że $\beta_T = 0$. W przypadku gazu idealnego mamy $\beta_T = \frac{1}{T\rho}$, zaś w obszarze koegzystencji fazy ciekłej i gazowej, gdzie $p = \text{const}$, mamy $\beta_T = \infty$.
- W punkcie krytycznym, tak jak i w obszarze koegzystencji faz, ściśliwość staje się nieskończona. Co więcej, nie występuje ciepło utajone, więc zmiany objętości nie wymagają dostarczania lub odbierania energii, potrzebnego do przekształcania jednej fazy w drugą. Sprawia to, że w punkcie krytycznym występują duże – zgodnie z formułą (15) nawet nieskończone – fluktuacje gęstości. W 1908 roku Marian Smoluchowski jako pierwszy powiązał występowanie dużych fluktuacji gęstości ze zjawiskiem opalescencji krytycznej.
- Fluktuacje gęstości sprawiają, że w układzie pojawiają się obszary o różnej gęstości. Zmiany gęstości substancji powodują z kolei zmiany współczynnika załamania światła, jeśli tylko te obszary są większe niż długość fali światła. Ponieważ promienie światła poruszają się wówczas po chaotycznych trajektoriach, obraz widziany poprzez substancję będącą w punkcie krytycznym rozmazuje się i zaciera.

Tabela 1: Temperatury i ciśnienia krytyczne różnych substancji

substancja	T_c [°C]	p_c [atm]
Ne	-288,7	26,9
Ar	-122,3	48,0
Kr	-63,8	54,3
Xe	16,6	58,0
N ₂	-14,6	58,0
O ₂	-118,4	50,1
CO	-140,0	34,5
CH ₄	-82,1	45,8